

Tjóðskaparrørsla sum søguligt fyribrigdi- og granskingsarevni

Hans Jacob Debes

Alment

I

Ætlanin er í fyrra parti av tveimum at viðgera evnið *tjóðskaparrørslu* sum søguligt fyribrigdi og at taka fram nøkur av teimum úrslitum, sum granskunar av evninum halda seg vera komnar til. Tá ið eg sigi halda seg vera komnar til, liggur í hesum tann óvissa, sum altið má vera við einum so lítið ítøkiligum, andligum/kenslubornum evni, sum *tjóðskaparrørsla* er. Roynast skal at finna eina lýsing av *tjóðskaparrørslu*, hvussu hon kemur til sjóndar, og hvussu langt hon gongur aftur í tíðina, hvørjar fyritreytir hon hefur ella má hava, hvørjur partar av einum fólki möguliga gerast *tjóðskaparsinnaðir* – alt út frá teimum ógvuliga ymisku rannsóknarúrslitum, sum javnan verða løgd fram á ráðstevnum og í ritgerðum. Í seinna parti skal leitast eftir upprunanum at og menningini av teirri føroysku *tjóðskaparrørsluni*, og roynt skal verða at seta hana inn í storrí alheimligt samband við atliti at ástøðiligum metingum og niðurstøðum um evnið.

Sjálvandi veit eg væl, at tá ið slík evni verða viðgjord í samfelögum, sum meta seg

sum tjoðir, mén ikki hava fult *tjóðskaparligt sjálvræði*, kann vera ilt at standa stinnur á teirri hvóssu egg, sum vera kann millum tað vísindaliga/søguliga og tað politiska. Eingin grund man vera at halda teirri ávaringini aftur. Vert kann vera at hava í huga orðini hjá einum tí fyrsta *søgumanninum*, sum fór undir at granska *tjóðskaparrørslu* (nationalismu), amerikanaranum *Carlton J.H. Hayes*, tá ið hann í *Essays on Nationalism* (1925) skrivar, at *tjóðskaparrørsla* er so ring at viðgera søguliga og heimspekiliga, at hon kann vera beinleiðis vandamikil hjá *søgumannum*, serliga í heimlandi hansara. So eisini tann vandin má takast við.

II

Byrjast kann við at siga, at tann politiska grundeindin í heiminum í dag er eitt ríki, sum er ein politisk skipan. Hvort ríki umfatar ríkisborgarar og eitt landøki (*territorum*). Innan landamark ríkisins hevir ríkið, t.e. ríkisins myndugleikar, alt vald. Fólkið – tjóðin – verður hildið saman av myndugleika ríkisins og valdi, men eisini av felags virðisuppfatanum og ímyndum. Á hin bógvin hvílir so myndugleiki ríkisins á rættinum til

henda myndugleika (*legitimitas*); sum hann hefur frá fólksins göotoku (*consensus*) av hesum myndugleika.

Ríki av hesum slag, t.e. har valdio yvir einum ávisum landöki var ávgerandi, eru kend langt áftur: söguna og tólikum mentanum.

Men í 19. öld vaks fram ein nýggj berandi grundregla undir bygnaði ríkisins: tann so- nevnda *tjóðskapargrundreglan* (nationalitetsprincipið). Eftir hesi hugsjón átti hvort ríki at umfata eitt fólk eina tjóð, t.e. at ríkismark og tjóðarmark skulu vera tað sama.

Söguliga og ikki minst politiskt voldi henda meginregla, sum fyrst í Europa og síðan um allan heim gjördist einum politisk læra, ein *doktrín*, ometaligar trupulleikar hjá gomlum myndugleikum. Har nögvur tjóðir av sögunnar tilvild lögú innan sama ríkismark, mattu tann nyggja asannanin bera upplösing og spjáðing við sær, til tjóðirnar vildu stovnseta eigin ríki. Har nýasamðaði tjóðir voru innan mark hjá fleiri ríkjum, matti gongdin vera hin sama, tó soleiois, at upplösing samstundis kundi bera sayning við sær.

Au Norðurlondum var hitt danska kongaríki etniskt (t.e. viðvikjandi uppruna folkabólkanna) tað mest samansetta. Longu vel aoren Noreg fór frá Danmark í 1814, voru norðmenn farnir at vita til sín tjóðskaparliga. Eftir sótu íslendingar og tyskarar, sum frá 1830- og 1840-árunum fóru at gera vart við seg. Seinni komu so froyingar og at enda í okkara tíð grónlendingar.

Royndirnar eftir fyrra heimskríggj at umskipa tað politiska Europa-kortið eftir tjóðskapargrundreglini eydnaðust bert fyrir einspárt. Tey nýggju lond, sum komu burtur úr tí eysturríkska keisararíkinum og tí gamla

Russlandi, voru minni samansett tjóðskaparliga enn tey gomlu stórríkini; men flest teirra hóvdu innan mörk síni stórar og smáar tjóðskaparligar minnilutar, sum ikki allir göotoku yvirræði meirilutans. Írar stríddu sitt strið. Eystanfyri skildust nýggj lond burtur úr tí osmanniska/turkiska ríkinum, og öll hóvdu tey sinar minnilutar.

Sjálvavgerðarrættur (jóðanna fekk uppfastur verri kor utan fyrir Europa. Har kundu hjálandafolk kortini minna áta fógru grundregluna frá Versailles. Indarar hóvdu tá strið leingi. Men av álvara breiddist tjóðskaparkenslan og -rørslan ikki av álvara til Ásia og Afrika lyrr enn eftir 2. heimskríggj. Hjálandastúdentar í teimum gomlu „móðurlondonum“ lærdu og sóu ta nýggju frælsisrørsluna í t.d. París, í London, í Leyden og Bruxelles. Hjálandahermenn, sum hóvdu barst saman við hjálandaharrunum fyrir teirra frælsi, skiltu illa, at sama frælsi var ikki galldandi fyrir teir. Ökt áræði og sjálvsálit hjálandonum, nú ið hjálandaveldini illa voru ment at halda uppi hjálandaveldinum, kundi bara fáa eina avleiðing. At her varð komið til eitt tíðarhvarv, ásannaði sjálvur leiðarin, í heimsins största „imperium“, bretiski forsætisráðharrin Harold MacMillan, tó ið hann í Afrika í 1960 kendi tann nýggja broytingarvindin „The Wind of Change“, sum just tá fór um alt hitt svarta meginlandið. Síðan hefur tann nýggja kenslan, tann nýggja rørslan ella læran broytt alla ta politisku heimsmyndina.

Í söguvísindaligum bókmentum verða orðalýsingar og -merkingar ógvuliga ójavnt nýttar í hesum sambandi. Hetta kundi verið eitt evni fyrir seg; tí skulu bert nevnast nökur fá dömi. Ofta verður ein bólkur av menniskjum, sum við grundarlag í felags mentan hefur stovnsett eitt ríki ella strembar fram

ímóti tí, nevndur *nation* (tjóð), men ein bólkur, sum ikki hefur megnað hetta, nevnist *nationalitet* (tjóðskapur). Eftir hesum eru føroyingar ikki *natión*, men *nationalitet*. Á enskum máli verður orðið *nation* bæði nýtt um *ríki* og *tjóð*, men sjáldan um ósjálvtøðugar tjóðir. Í t.d. ST-sáttmálanum merkir *nation* eitt *ríki* og er sostatt eitt stjórnarligt hugtak eftir fólkaraettinum. Um *tjóð* ella *fólk* verða nýtt orðini *population* ella *people*. Soleiðis er í fólkaraettinum yvirhovur.

Ein ósjálvtøðugur fólkabólkur nevnist ofta í ástøðilugum og politiskum bókmentum ein *etniskur bólkur* (av gr. *ethnos*: fólk), um mentan og uppruni annars eru felags. Heldur ikki verður orðið *minniluti* altið nýtt á sama hátt. Talast kann um fastbúgvandi ella „gróðursettar“ minnilutar á gammari grund (sonevndir *territoriellir minoritetir*); men vílast kann eisini á *innfluttar minnilutar*. Í vísindabókmentum verða hesi bæði sløg av minnilutum eisini nevndir *endogenir* og *exogenir* minnilutar. Og tað verður altið ein spurningur, í hvørjum samanhangi ein etniskur bólkur, eitt fólk, ein tjóð, ein natión ella nationalitet er ein minniluti. Føroyingar hava t.d. altið verið ein ovurstóru meiriluti í Føroyum, hóast teir hava verið og eru ein politiskur minniluti í Danmarkar ríki. Her tróta ikki dömi aðrar staðir heldur.

III

Tað vanligasta hjá okkum menniskjum er at fóðast inn í ein bólk, sum hefur ein mentanarary, sum vit síðan kenna sum okkara mentan. Hetta er tó ikki altið nóg mikið til tess at kunna kenna okkum sum eina tjóð.

Týski-amerikanski søgugranskari *Hans Kohn*, sum verður roknaður sum ein hin kónasti innan tjóðskapargrarsingina (ið hvussu er av teim eldru), ger í verki sínum

„*The Idea of Nationalism*“ (1944) mun á tveimum ólíkum kensluligum fyribrigdum, sum bæði í innihaldi og eginleika eru ólík. Onnur ásannanin, bindingin („identifikatióin“) er *lokalpatriotisman*, sum er landfrøðiliga staðbundin og ítøkilig. Vit eru partar av bygdarfólkini, sum vit kenna; teir stóru steinarnir, áin, fjøllini, fjøran, t.d., eru partar av tilveru okkara og okkum sjálvum. Eitt seinni stig í identifikatióini er *nationalisman*, tjóðskaparkenslan, sum er óítøkilig. Hon er ein andlig – kenslulig – samanrenning út um tað ítøkliga, út um tað landafroðiliga heimaumhvørvi, sum vit altið hava verið partur av. Tá eru vit eisini partur av einum menniskjahópi, sum vit ikki kenna persónliga, og sum býr á leiðum, sum vit ikki sjálv kenna, men sum vit vita liva, hugsa, kenna og bera seg at nökulunda sum vit sjálv, og sum eru fremmand teimum somu, sum vit eru fremmand.

Av tí samanbindandi mentanagrundarlagnum vigar ofta málið mest. Tó eru tjóðir til, sum ikki tala sama mál, men kortini kenna seg sum tjóðir. Hjá summum bindur upprunin saman; men kortini eru nógvar tjóðir, ið ikki hava sama uppruna – uttan at tað skilir sundur. Trúgvín kann vera tann sama, ella hon kann vera ymisk – og dömi eru um, at hetta ongan mun ger í felagskensluni, og onnur dömi eru um spaðing og syndring.

Hetta sigur okkum, at illa ber til at vísa á ein einstakan kensluligan samanbindandi tát. Eisini hóast politiska ósemju kann semja vera um tjóðskapin sum slíkan. Teir norðmenn, sum í 1905 voru ímóti at skiljast frá Svøríki, kendu seg ikki sum sviar fyri tað, men sum norðmenn; sama kann sigast um teir fáu íslendingar, sum í 1944 hveptu seg við at skiljast frá Danmark.

Og hvat við teimum fóroyingum, sum í 1906 atkvøddu ímóti „tilboðnum“, og teimum, sum í 1946 ikki atkvøddu fyri loysing? Mundu teir ikki kenna seg sum fóroyingar fyri tað?

IV

Tjóðskaparkensla er sambært Hans Kohn „a state of mind“ – ein sinnisrørsla og ein hugsanarháttur, ein kensla av at vera partur av einum stórri samanhangi og mannahópi.

Sambært enska heimspekinginum *Ernest Gellner* í verkinum *Nations and Nationalism* (1984) kemur tjóðskaparkensla og seinni tjóðskaparrørsla fram sum eitt samfelagsligt/sálarligt aftursvar á einu ávísunum stigi í sögumi, tá ið ávíasar fyritreytir eru til. Gellner er við „deterministisku“ sjónarmiðum sínum nær skyldur marxistiskum heimspekingum og sögumonnum, uttan at hann sjálvur kann sigast at vera marxitur.

Nógvir rithøvundar, sum nevnt serliga marxistar, men eisini ikki-marxistar, sum t.d. Gellner, seta framkomuna av tjóðskaparkenslu og -rørslu í samband við framkomuna av eini borgarastætt, sum aftur er eitt samfelagsligt úrslit av menning í handli og ídnadøi. Gellner heldur, at í landbúnaðarsamfelagnum er eingin trúan eftir, at mentanarlíg og politisk mørk verða tey somu. Tað verður als ikki hildið at vera undarligt, at teir, ið umsita samfelagið, eru útlendingar – heldur ein fyrimunur. Eitt hóvuðseyðkenni fyri landbúnaðarsamfelagið er, sigur hann, at bert fá fólk duga at lesa og skriva. Ið hvussu er dugir bert ein lítil bólkur, ein „elita“, at nýta skriftmálið. Í sama samfelag verða sostatt bæði ein fjølment *lágmentan* og ein fáment *hámentan* – og ímillum hesar mentanir er lítið samband. Tað búskaparliga framkomna samfelagið, ídnaðarsamfelagið,

hevir sum fyritreyt nögv stórri samgongumöguleikar (kommunikatiónsmöguleikar) millum stættir og samfelagsbólkar sum heild. M.a. tí mugu fólk flest duga at lesa og skriva; neyðugt er at útbúgva fólk ið, um samfelagið skal mennast. Øll mugu hava möguleika at gerast partur av eini hámentan, og tí mugu almennir myndugleikar fáa til vegar eina felags útbúgvingarskipan. Soleiðis verður samfelagið meira samanhangandi – meira einvorðið (homogent) – og hetta ger eina sálarliga samanrenning, sum nationalisman í veruleikanum er, lættari og náttúrligari. Men samstundis sæst sjónskari munurin á framkomnum miðøkjum og minni framkomnum útjaðarøkjum. Serliga fólk úr útjaðarøkjunum, sum hava fngið eina hámentan í teimum framkomnu miðøkjunum, siggja munin, tá ið tey koma heim aftur og fara at virka fyri verkligum framburði. Er fólk ið í einum sovorðnum útøki ein serstakur etniskur bólkur við egnari mentan, sum t.d. máli, gerst ein sovorðin rørsla lætt ein tjóðskaparlig rørsla.

Men hon er tá ikki sprottin úr fólkinum sjálvum út frá söguligum og mentanarlígum fyritreytum, men beint óvugt: er nakað óektað, sum komið er inn á fólk uttaneftr. Sum ta skilst, verður sostatt langt ímillum Gellner og eldri granskárar.

Eg nevni Ernest Gellner serliga av teirri grund, at hann – sum ikki er sögumaður, men heimspekingur (professari í heimspeki við The London School of Economics) – at hann nú á døgum tykist vera ein teirra, ið hava ta stórstu undirtøkuna eftir ummælum og greinum um evnið í ritgerðum at døma. Men hóast sumt hjá honum væl kann hóska til gongdina hjá okkum, so kann ið hvussu er ikki alt. Hetta verður komið aftur til.

Men tað er neyvan rætt, at eitt búnaðar-

samfelag altið er „illitterert“, og eg haldi heldur ikki, at tjóðskaparkensla og -rørsла altið eru aftursvar til búskaparligar og harvið sosialar broytingar, hóast hesin mógu- leiki í grundini hóskar betur til ta fóroystu gongdina enn ta íslendsku, har als einki samband er at finna. Og eftir hesum áttu t.d. – ella ikki minst – orknøyngar og hetlendingar at hava fingið eina tjóðskaparrørslu – men hon kom ikki! Ikki fyrr enn á okkara døgum kom fram har ein rørsла, sum teir ikki sjálvir rokna sum tjóðskaparrørslu, men sum eina rørslu fyri at menna hesi samfeløg sum serligar landspartar, *regions*, av Stóra-bretlandi, *regionalism*. Sostatt verður niðurstøðan hjá Gellner, ið hvussu er, ikki ein almennur sannleiki, heldur ikki í hansara eagna ríki.

Nær skyldur við Gellner er írski-enski granskarin *Benedict Anderson*, sum tó stendur marxismuni nógva nærri. Men eisini hann fatar tjóðskaparrørslu sum nakað óektað og „uppfunnið“. Í verkinum *Imagined Communities* (1986) viðger hann spurningin um fyritreytir og framkomu. Sum tað skilst av heitinum, eru tjóðir ikki náttúrlig úrslit av sögu og mentan og felags siða-arvi, men bert samfeløg, ið fólk halda seg vera. Tí eru tjóðir „imagined“ og læran aftanfyri, nationalisman, søguliga og heimspekiliga fólsk fyribrigdi. Fólk eru ikki tjóðir, men verða tjóðir, uttan at vita, at tær eru uppfunnar, gjørðar, skapaðar á fólskum grundarlag.

Benedict Anderson leggur stóran, kанска stórstan, dent á framkomuna og útbreiðsuna av prentlistini, sum gjørðist altjóða stóriðnaður eftir teim nýggju kapitalistisku reglunum um vinning. Skjótt var at stilla tørvin á gudfrøðiligung ella kristiligung bókment-

um, tí tað voru so fá, sum kundu nýta tær til nakað, og hartil voru tær á latínskum máli, sum bert ein evarska lítil minniluti allastaðni dugdi.

Men við siðaskiftinum gjørðust tey ymsu „gerandismálini“ ikki bert kirkjumál yvir-høvur; tey fingu eisini veralldiga eina heilt aðra støðu enn fyrr, bæði sum umsitingarmál og bókmentamál. Soleiðis varð til ein heilt nýggjur marknaður hjá tí kapitalistiska prentídnaðinum. Bøkur breiddust út í hvønn krók, og við teimum komu heilt nýggir sam-skiftis- og sambindingarmöguleikar. Tað nýggja skriftmálið var sjáldan fólksins dagliga „móðurmál“, men ein óektað skapan ella ein felagsnevni, sum í grundini ikki var málið hjá nøkrum. Soleiðis verður sam-bært Benedict Anderson eisini hugsanin um felags mál sum ein av høvuðstreytunum fyri tjóðskaparrørslu ósonn ella misskt.

Her kann longu nú vera áhugavert at um-hugsa henda almenna „sannleika“ í tí fór-oyksa döminum.

V

Hetta má vera leiðin yvir í spurningin um, hvussu djúpar røtur tjóðskaparligar kenslur hava aftur í söguna. Hans Kohn heldur seg kunna finna tær bæði í miðøld og fornøld, hóast innihald og eginleikar ikki kunnu vera lík.

Týski sögumaðurin og sosiologurin *Max Weber* heldur hetta fyribrigdið koma fram í 16. øld við tí ókta handlinum – serliga hjá-landahandlinum eftir tær stóru landfinningarnar – teimum vaksandi býnum og fram-komuni har av eini mágvandi og ráðaríkari borgarastætt. Í tí slóðbrótandi verkinum *Der protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904) viðger hann ta nýggju

búskaparskipanina, *kapitalismuna*, og siðaskiftið, *reformatónina*, sum partar av somu sök: Eins og vinningur í handilsþvinum var sælan ein egin sök, og ílögur í bæði javnt góðar. Framgongd í tí veraldliga var tekin um stuðul úr erva, og trúgvín á tað skapandi gav upp aftur meira framburðarhug.

Men tann nýggja borgarstættin kundi ikki í krövum sínum um vald og ávirkan í samfelagnum vísa til ætt og uppruna eins og aðalin. Hon kundi tó vísa til tann týdning, hon hevði fyri samfelagsins trivnað og gagn. Aðalsættarbond gingu um landamörk – aðalin var „internationalur“. Borgarastættin, afturímóti, var „national“, avmarkað til egið land ella ríki. Tí fekk hon eisini, sum frá leið, á ein hátt somu áhugamál sum fúrstar-nir, sum aftur kundu nýta borgarstættina ímóti aðalinum, ið helt fast um framihjá-rættindi síni, sum t.d. skattafrælsi.

Hóast enn síggjast sjónarmið sum tey hjá Max Weber, verður tó í dag ikki hildið, at allir spurningar hesari gongd viðvíkjandi eru so einfaldir at svara. Tað hevur eisini verið roynt at gera tjóðskaparrørluna til eitt úrslit av upplýsingartíðini, t.d. seinna helmingi av 18. öld, og at seta hana í samband við kollveltingarnar í Amerika og Fraklandi – við kravinum um rætt einstaklingsins og harvið tjóðanna. Men eitt av hóvuðseykennunum við upplýsingartíðini var júst, at hon var alheimlig, „kosmopolitisk“. Kortini hómaст tjóðskaparligir glottar aftan fyri alt tað alheimliga og alt tað klóka og skynsama, sum samtíðarfólk lögdu dent á. Ikki minst sæst hetta í tí heilt nýggja áhuga, sum lærdir menn lögdu í vísindaligt innsavningarárbeidi í hesum tíðarskeiði: Í Onglandi gjørði *Samuel Johnson* stóru orðabók sína, *Dictionary of the English Language*; í Fraklandi gjørðu *encyclopaedistarnir* sítt velduga innsavn-

ingar-, samskipanar- og útgávuarbeiði. Í Keypmannahavn og seinni í Føroyum sat fóroyingurin *Jens Chr. Svabo* trúliga við sínum verki, og aftanfyri búði nógv meira enn bert áhugi vísindamansins fyri sjáld-somum lutum og fyribbrigdum og hugurin at bjarga teimum undan týning. Ferð eftir ferð skínur alskurin til føðiland og fólk ígjøgnum allan lærðomin.

Eingin ósemja er um, at romantikkurin skundaði undir tjóðskaparligar kenslur. Tann dentur, hann legði á ta einföldu menniskjuna, á fortíðina og söguna, mátti bera hetta í sær – og í hesum sambandi var tjóðskaparkenslan ikki stættabundin. Samstundis fær henda kenslan ein guddómligan dám. Serstakliga teir týsku romantikararnir, og fremst teirra millum *J.G. Herder*, lögdu dent á – og tað var náttúrligt í tí politiskt sundurpettaða Týsklanu – at Várharra sjálvur hevði givið hvørjari tjóð síni eyð-kenni, og fremst av øllum eyðkennum var móðurmálið. Við hesum gjørðist tað ein átrúnaðarlig skylda at rökja tær gávur, skaparin hevði givið. Hóast romantikkurin endaði sum ein konservativ – ikki at siga reaktioner – rørsla, kann eingin ivi vera um, at hann ruddaði gótuna – ikki minni enn alt vit og skil í upplýsingartíðini – fyri tí komandi fólkastýrinum – og gav vanligum menniskjum virði, sum aftur var grundarlag fyri kravi um rættindi.

Søguliga, og heldur ikki heimspekiliga, var ikki langt frá kravinum um sjálvsøgd rættindi hjá einstaklingum til rættindi hjá samfelögum av einstaklingum, ið kendu seg at hava felags virði, sum verd voru at varðveita og menna. Soleiðis gjørðist tjóðskaparkenslan og tað virksemi, sum úr henni kom, hitt sterkasta vápnið og hin sterkasta grundgevingin í stríði tjóðanna fyri sjálv-

ræði. Annað er, at nógv dömi eru um, at tjóðir, sum út frá hesum grundsetningum høvdu barst fyrí sjálvræði, sýttu fyrí at lata aðrar tjóðir ella tjóðskaparligar minnilutar fáa júst tey rættindi, sum meirilutin hevði vunnið sær.

VI

Fyrr hevur verið nevndur tann dentur, sum serliga Ernest Gellner leggur á upplýsingarstigið hjá einum etniskum bólki sum fyrtreyt fyrí at koma fram til eina tjóðskaparlíga ásannan. Hetta ástöði kann neyvan standa, sum tað er. Ivaleyst hevur hesin veruleiki havt týdning í stóðum. Sum komið verður aftur til, dugdu t.d. fóroyingar og íslendingar yvirhøvur at lesa og skriva, og sama írar. Men týskir bøndur og meginlandsbøndur yvirhøvur dugdu hvørki. Tá ið hellinar um 1830 gjørdu uppreistur móti turkum, dugdu teir hvørki at lesa ella skriva, soleiðis sum enski sögumaðurin *Elie Kedourie* eisini ger vart við í klassiska verki sínum *Nationalism* (1985).

Uppaftur meira var hesin veruleiki tann vanligi har, sum tjóðskaparkensla og -rørsла gjørdust sterkari í okkara øld – í londunum í Asia og Afrika. Í hesum fórum voru tað heldur nakrir fáir oddamenn, sum longu nevnt flestir skúlaðir í Europa, ið bóru tann nýggja boðskapin um sjálvavgerðarrætt tjóðanna út til europeisk hjálond – munnliga á stórum fólkafundum. Tað er meira enn vanligt, at tjóðskaparrørsla kemur fram í so-nevndum *diaspora-bólkum*, bólkum, sum sita langt burtur frá heimlandinum og haðan síggja tað í nýggjum lýsi út frá nýggjum ásannanum og eftir nýggjar ávirkanir. Kenslan av at vera fremmandur í nýggjum umhvørvi má skapa samanhald í minnilutum við felags mentan, ikki minst máli, og tað

má vera náttúrligt, at felagsskapurin tá kennist sterkari, enn hann kendist heima. Soleiðis savnaðust teir norsku studentarnir seinast í 1700-árunum í *Det norske Selskab* í Keypmannahavn. Í 1830-árunum bant blaðið *Fjølnir* teir tjóðskaparlígu íslendsku studentarnar saman. Í 1870-árunum eru fóroyingafundirnir í Keypmannahavn prógv um eina heilt nýggja felagskenslu, sum í 1881 tók hold í *Føringafelag*. Og frá hesum diaspora-deplum breiddist rørslan til heimlandið. Í síní grund er fyribrigdið tað sama sum hjá ungdómi úr øðrum meginlondum ið er staddur í europeiskum „móðurlondum“, sum nevnt hevur verið ádur. Henda kenslan av at vera fremmandur og millum fremmandar – sum Hans Kohn og aðrir við honum nevna *Fremdheitserlebnis* – er at finna eisini nógv fyrr enn so, eisini hjá fóroyiskum ungdómi uttanlendis, tó uttan at fáa tjóðskaparlígar avleiðingar.

Eitt serligt og óvanliga sjáldsamt slag av diaspora-tjóðskaparrørslu er hin jødiska zionisman, sum bant saman gýðingar úr nógvum heimsins londum í virksemi fyrí at vinna aftur tað land, sum einaferð hevði verið teirra, men sum tá – um aldaskiftið – var partur av tí osmanniska (turkiska) ríkinum.

Nógvir av oddamonnunum høvdu ikki tagomlu trúnna, men voru vantrúnir, og heldur ikki var mentanin heilt hin sama, eftir at gýðingar í tvey túsund ár høvdu verið spjaddir millum fólkaslögini (harav heitið diaspora), og haðan høvdu verið fyrí ólískum mentanarligum árinum. Her hevur helst tann kúgan og tann yvrgangur, sum hesum fólk i høvdu verið fyrí í nógvar øldir, og sum voru kyknað upp aftur fyrí aldaskiftið, eins og trýst fólk av jødiskum uppruna saman. Zionisman kann sigast at vera tann jødiska úgávan av almennari europeiskari tjóðskap-

arrørslu. Nítjanda øld er tjóðskaparøldin í europeiskari søgu.

Ivi kann vera um, hvort tað hvørja ferð er á einum ávísum stigi í søguni, at tjóðskaparkensla og -rørsla kemur fram. Tað er altið sera ringt og óvist at seta fastar reglur fyrir andligum rørslum. Eingin ivi kann vera um, at samfelagsligar broytingar heima, sum aftur bera mentanarligar broytingar við sær, kunnu fáa tjóðskaparlig aftursvar. Tó er als ikki vist, at hetta altið er so.

Eins óvist tykist at vera, at tjóðskaparrørsla í náttúru sín er eitt borgaraligt fyribrigdi. Tað er greitt, at nögv dömi eru um, at so er. Men búskaparliga í lítið framkomnum londum er borgarastættin oftast so fáment, at hon ikki kann bera uppi eina rørslu, hóast ein fámenþ stætt sjálvsagt kann hava storrri ávirkan, enn talið skuldi bent á. Tað kann eisini vera – og hevur í mongum fórum verið so – at samfelagsliga lægri/fátækari stættir taku við mentanarformum, sum hava sín uppruna í borgarstættini/miðalstættini.

Men, ið hvussu er, hevur útbreiðslan av tjóðskaparrørsluni sum eina av fyritreytum, at boðberarnir – teir politisku trúboðararnir – kunnu koma út til fólk og á tal við fólk – eisini á víðum landaøkjum. Ikki bert hesin landafrøðiliði *mobilitetur*, men eisini ein sosialur mobilitetur má vera: munurin stættanna millum má ikki vera storrri enn so, enn at til ber at tala saman. Tað er serliga hin amerikanski granskari *Karl Deutsch*, sum í kenda verki sínum *Nationalism and Social Communication* leggur dent á *kommunikátiónsfaktorin*, og eftir hann flestir granskasar, ikki minst Gellner og Anderson, sum nevnt frammanfyri. At hann hevur týdning, kann eingin ivi vera um – heldur ikki í tí fóroyska döminum.

VII

Ein annar spurningur, sum nemast skal við heilt stutt, er spurningurin um stigini í nationalismuni, í tjóðskaparrørsluni. Hon byrjar sum kensla av virðum og eyðkennum, sum verða hildin verd at virka fyrir, at berjast fyrir, ja, í óteljandi fórum eisini at doygga fyrir.

Hin finnlendski granskari *Aira Kemiläinen* skrivar í grein nevndari *The Idea of Nationalism in Scandinavian Journal of History*, at alt tjóðskaparrørslusamanhangið kann býtast sundur í tveir partar ella tvey stig, ið eru: tann tjóðskaparliga hugsjónin, *the national idea*, sum er ásannan av tjóðskapinum og virksemi fyrir at menna hann, og tjóðskapargrundreglan, *the national principle*, sum er tann skilvísí endin á tjóðskaparstríðnum við stovnseting av sjálvstóðugum ríki. Hon hevur skrivað fleiri verk og ritgerðir um evnið.

Enski vísindamaðurin í politiskari frøði *K.R. Minogue* kemur í verkinum *Nationalism* fram til trý stig. Tað fyrsta er vakningin av tjóðskaparligari tilvitani í einum fólk; annað stigið er stríðið fyrir sjálvstýri, og tað triðja stovnsetingin av einum ríki og menningin av tí.

Ein annar kendur granskari av evninum er hin tjekkiski søgufrøðingurin *Miroslav Hroch*, sum hevur skrivað eitt drúgt verk um nationalismu og sjálvstýrispolitikk í smáum tjóðum, nevnt *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas* (1968). Eisini hann býtir rørsluna sundur í trý, men eitt sindur ørvísi enn Minogue: A-stigið er eyðkent av andligum og mentanarligum virksemi, B-stigið av politiskari agitátiún og C-stigið av tí endaliga stríðinum fyrir sjálvræði. Enda-

markið hjá Hroch verður soleiðis ikki tað sama sum hjá Minogue. Stóru gransking sína hevur Hroch tikið saman í verkinum *Social Preconditions of National Revival in Europa* (1985).

At enda í hesum parti skulu sigast nøkur heilt fá orð um tað siðaliga, *moraſka*, innihaldið í tjóðskaparrørsluni, og hvat menn hava hildið um tað. Tað hevur sjálvsagt ongjan *søguligan* týdning. Frá einum marxistiskum sjónarmiði hevur hon verið hildin at vera eitt óheppið ella beinleiðis skaðiligt fyribrigdi, tí hon er ímóti internationalismuni, sum skal vera tað grundarlag, heimssosialisman skal virka á. Amerikanskir søgumenn sum *Kohn* og *Deutsch* kunnu sigast at ivast stórliga í tí gagni, hon ger og hevur gjørt. Onglendingar sum *Gellner*, *Anderson*, *Kedourie* og *Minogue* eru mest sum fordøm-

andi. Niðurstøðan hjá Minogue er eyðkend angulsaksisk, tá ið hann skrivar: „The good it does could all be done in other ways; but equally, it has contributed little more than a new vocabulary to the history of political evil.“ Hetta er so ikki ein søgulig, men ein moralsk niðurstøða, og hann viðgongur samstundis, at í tjóðskaparrørsluni er rúmd bæði fyri „the Sleeping Beauty and the Frankenstein’s monster view of nationalism.“

Hetta má vera á góðari leið. Tjóðskaparrørslan má ásannast sum ein andlig megi, ið, sum so mong onnur megi, kann nýtast til so ymisk endamál. Tað hevði, ið hvussu er hjá okkum, verið løgið at sett Grundtvig og Rasmus Effersøe á sama bás sum Hitler og Mussolini – og tað hevði neyvan verið rættvist!

Føroyar sum dømi

IX

Í fyrra parti vórðu nevndir og viðgjørdir nakrir spurningar í sambandi við tjóðskaparrørslu sum søguligt fyribrigdi og sum granskingarevni. Greitt varð frá nøkrum sjónarmiðum í altjóða bókmentum um evnið. T.d. varð roynt at finna eina allýsing (definitiún) av, hvat ið tjóðskaparkensla og tjóðskaparrørsla í veruleikanum er, hvørjar fyritreytir hon má hava, hvussu og nær hon kemur fram, hvussu gongdin vanliga er í stigum, og hvørjað politiskar avleiðingar hon vanliga fær.

Í hesum parti skal við atliti at summum av tí, ið sagt varð í tí fyrra, takast fram at

viðgera tað føroyska dømið, og roynt skal verða at fylgja tí fram til eina óvissa og varisliga meting um tjóðskaparligu støðu føroyinga eftir 1948.

Enski sögufröðingurin *John F. West* hevur í fyrstu bók síni um Føroyar sagt Føroyar vera „a sociological laboratory“, har samfelaglig og søgulig fyribrigdi lættari skuldu verið at sæð og skilt enn í størri og meira samansettum samfelögum. Eftir er at vita, um hetta er so. Men, ið hvussu er, hevur tjóðskaparkenslan í eini hundrað ár verið ein megi í tí føroyska samfelagnum – og á mangan hátt tann ásur, sum politiskt kjak í Føroyum hevur snuð seg um.

Roynt skal verða at finna fyritreytir føroyinga fyri at gerast ein tjóð – soleiðis sum

neyvan nakar ivast í í dag – hvussu henda tilvitan kann finnast aftur í tíðina, hvussu henda ásannan vinnur megi og helst eisini innihald og sum nevnt verður tað grundarlag, sum fóroyskur politikkur veksur burtur-úr við avleiðingum, sum eru flestum kendar.

Tað fær illa verið nøkur ósemja um, at fyritreytir fóroyinga koma undir eina einfalda og í bókmentunum ógvuliga vanliga allýsing. Í fyrstu syftu er at nevna ta landafrøðiligu støðuna – langt burtur frá øðrum londum. Norsk innflyting mundi enda longu í vikingaøld, og danir voru ongantíð meira enn ein evarska lítil minniluti og orsakað av serligu støðu síní ein einsamallur minniluti. Tá ið fóroyingar soleiðis verða nevndir sum tjóðskaparlíger ella etniskur minniluti, kann hetta bert vera í týdninginum innan tað norska ella danska ríkið. Í Føroyum hava fóroyingar altíð verið tann stóri meirilutin. Frástøðan til Noreg og Danmark fekk týdning ikki bert fyri tilflyting og mentanarlígt árin, men eisini fyri útinning av politiskum valdi. At Orknøyar og Hetland við tíðini gjørðust skotskir landspartar – í grundini eisini tjóðskaparlíga – er tekin ella prógv um tann týdning, sum frástøða millum miðsavnað ríkisvald og undirliggjandi lond við øðrum söguligum fyritreytum hevur.

Fóroyingar talaðu allir sama mál. Í trúarsprungum var eingin ósemja til fram um 1900. Siðirnir og mentanin sum heild var hin sama, burtursæð frá teimum munum, sum fjarstøða og tann búskaparlíga og samfelagsliga støðan hjá einum bólki kundi hava við sær. Sum heild og sum høvuðsregla kann sigast, at í Føroyum voru ongantíð jarðareigarar, sum kundu berast saman við stórar jarðardrottir sum t.d. í Íslandi. At bónin – eisini stórbónin – sjálvur stóð fyri arbeidi-

num á garði sínum, mátti í sjálvum sær forða fyri, at samfélagsmørk, sum ikki var sleppandi uppum, komu upp. Men fyri tað voru ikki øll jøvn. At eiga jørð og at sita við jørð var grundarlag undir valdi og ávirkan. Hesin óformligi veruleiki kundi eins væl takast sum ein formligur. Bøndurnir gjørðust lögmann, löggrættumenn og sýslumenn, og synir teirra arvaðu framíhjárettindi fedranna. Prestarnir sótu á embætisjørð (beneficeraðari jørð) og voru ein partur av bónastættini. Hóast nágreiniligar kanningar eru eftir at gera – t.d. út frá kirkjubókum, seinni manntalslistum og øðrum keldutilfari – so sæst týðiliga í hjúnalögum eitt „samskifti“ (ein interaktiún) millum bónastætt og embætisættir. Eg hugsi tó, at hetta „samansetta“ aristokrati, minkað í vavi og veldi eftir umstøðnum, var ov lítið í tali til tess at forða øðrum minni mágvandi samfélagsbólkum eisini at gerast mentanarskapandi og mentanarberandi. Eg má viðganga, at mær ongantíð hevur dámt heitið „bónadasamfelagið“ um tað fóroyska samfelagið, aðrenn fríhandil og skipsfiskiskapur tóku seg upp, fram til hesi nýggju og í longdini kollvertandi fyribrigdi, sum eftir mínum tykki gjørdu enda á teirri gomlu eindarmantanini, sum rakk fram at hesi tíð. Hartil mátti tað avmarkaða sambandið við umheimin – serliga í teimum tíðarskeiðum, tá ið handilin var monopoliseradur – skapa í fóroyinginum eina serliga fatan av sær sjálvum: hvørki ríkur ella fátækur hevði annað at gera seg til enn til fóroying.

Undir hesum umstøðum er neyvan neyðugt at leita eftir háfloygdum ástøðilígum grundgevingum fyri, at skapast mátti ein eindarmantan, sum seinni í søguni varð ásannað sum tjóðskapur fóroyinga.

XI

Tað er neyvan heldur neyðugt at taka ríkisrættarligar ella fólkarættarligar frágreiðingar fram sum grundgevingar. Ið hvussu er seinast í 12. øld voru Føroyar norskt skattland. Umleið 1270 tykjast Føroyar – eins og Ísland og Grønland – at hava fингið eina formliga støðu undir Noregs krúnu. Oyggjarnar voru tó ongantíð roknaðar sum ein norskur landspartur, men – eins og Ísland – eitt *land*, umboðað úteftir av Føroya lögtingi við lögmanni sum formanni. Hann var næstan uttan undantak altið føroyingur; tað sama er at siga um löggrættumennin og sýslumennin, fleiri av sorinskrivarunum og altið nakrar av prestunum; við handilin voru altið nakrir føroyingar, við hvort í teimum hægstu embætunum, og á skansanum í Havn voru eini tvey tjóðarskeið føroyskir kommandantar.

Ovasti umboðsmaður hjá krúnuni var fútin; hann var at siga altið dani, burtursæd frá einum tjóðarskeiði í seinnu helvt av 1700-árunum og í byrjanini av 1800-árunum. Eins og í Íslandi var soleiðis ein føroysk embætismannastætt „millum kong og almúgu“. Í veruleikanum voru tað ikki danir í Keypmannahavn, sum lítið og einki vistu um hetta landið, sum stýrdu Føroyum – men nevnda bóna/embætismannastætt.

Viðvíkjandi fatan føroyinga av sær sjálvum er vert at leggja til merkis, at teir aldri søgdu seg vera annað enn føroyingar – t.d. aldri norðmenn ella danir. Sjálv í teimum allarundirbrotligastu skrivum úteftir í eina-veldistíðini eru teir „folk udi Færø“, meðan teir í skrivum uttaneftir, frá kongi; eru „Vore“ ella „kongens undersåtter“, búsitandi í „Norges krones land“ ella „Vort land Færø“. Hvørki hjá føroyingum sjálvum ella hjá útlendskum myndugleikum tykist nakar

ivi at hava verið um, at føroyingar voru eitt egið fólk.

Í 1669 skrivaði hin føroyski presturin í Danmark, *Thomas Tarnovius*, um „mit fæderne land ferrør“. Í 1663 gav lögmaðurin *Hans Jacobsen Debes* av Oyri – sum hevði lisið lögfrøði á universitetinum og var fysiotratur og upplýsingarmaður – út eitt lítið rit um føroysk búnaðarviðurskifti undir dul-nevninum „En Patriot“.

Hóast hetta í báðum fórum eru tjóðarskeið fyri tjóðskaparrørlutíðina, kom kortini til sjóndar hjá hesum føroyingum ein týðilig tilvitán um føroyskan uppruna eisini á kensluligum grundarlagi.

Eisini uttan fyri Norðurlond var frá tjóðini báðumegin 1600 vitan um landið Føroyar. Høvuðsverkið til henda kunnleika var bókin hjá *Lucas Debes*, sum kom út (á donskum) í 1673, í 1676 á enskum og í týskari umseting í 1757. Í 15. øld fóru Føroyar – í ymsum líki og sniði – at síggjast á kortum yvir norðhavslieðirnar – so hvort sum siglingin her vaks.

XII

Av eyðkennum, sum fingu føroyingar at fata seg sum eitt fólk fyri seg, var málið tað mest avgerandi. Út frá keldum er eingin ivi um tað. Føroyskt skilti seg frá sum eitt av teimum norrønu málunum. Henda gongd var týðulig í 13. og 14. øld. Føroyskt var eisini skriftmál fram ímóti 1500. Men longu fyri siðaskiftið tykist tað vera horvið úr hesum sessi. Uttan at kunna prógva tað hugsi eg mær, at tað neyvan er rætt at geva siðaskiftinum skyldina fyri, at føroyskt doyði burtur sum skriftmál. Tað ber væl til at hugsa, at orsókin til, at danskt so lætt gjordist kirkjumál, var, at føroyskt var ikki til sum skriftmál um siðaskiftistíðina. Nakað soleiðis var eis-

ini gongdin í Noregi – men ikki í Íslandi, sum varðveitti skriftmálið.

Dansk gjørðist málid hjá kirkjuni, handlinum og rættinum – ella undir einum hjá andligum og veraldligum myndugleikum.

Kortini er tað merkligt, at eingir partar av tí fóroyska fólkunum gjørðust danskalandi. Orsókin kann einans vera tað hvassa „arbeiðsbýtið“ millum fóroyskt og danskt. Men fóroyskt var ikki bert fólkssins mál í arbeiðslívinum í bø og haga, í bjørgunum og á sjónum. Tað bar eisini uppi eina gamla mentan, sum var andslívið hjá tí fóroyska bóna- og almúgufólkunum. Innsavningin av hesari tradítion var seinni eitt av høvuðseyðkennunum, sum vuksu burtur úr tí vaknandi tjóðskaparlíga tilvitinum seinni.

XIII

Í kjakinum um fyritreytirnar fyri framkomuni av einari tjóðskaparligari kenslu og rørslu í einum etniskum bólki hevur dentur verið lagdur á (sum nevnt í fyrra parti) upplýsingarstigið hjá viðkomandi bólki. Í tí fóroyska döminum er neyvan nakar ivi um sannleikan í hesari meting. Tað skilst heilt greitt av keldunum, at í Føroyum var ein long tradítion fyri upplýsing og áhuga fyri lærdomi. Í miðjuni í hesari mentan stóð Latínskúlin í Tórshavn, sum fyrstu ferð er nevndur í 1547. Við henda stovn, sum tók ímóti og bar áfram tíðarrørslur og andligar streymar uttanefrir, fingu teir fóroysku embætismenninir grundútbúgving sína. Aðrir, sum ikki hildu fram við útbúgvingini, bóru kunnleika til lesing og skriving til bygdirnar – so nögv, at rektarin og prósturin Lucas Debes í bók síní frá 1673 skrivar, at „den største part av mandfolket i landet kan læse udi böger“. Hin kendi norske humanisturin *Absalon Pederssøn Beyer* skrivar í

1567 soleiðis um fóroyingar: „Det folk, som bor på landet (t.e. í Føroyum) er et stilt og sagtmodigt folk, mildt og venligt og godt til omgængelse“. Og í dagbók sínari greiðir hann frá, hvussu virdir og umhildnr fóroyingar voru í Noregi. Um 1614 skrivar *Peder Claussøn Friis*: „Der bor rige folk i Færøerne og forstandige og skikkelige folk, og de som hid kommet (t.e. til Noregs) i deres ungdoms tid, de bliver oftest besynderligste mænd og kvinder, og er altid mere agtede end ørkenørske og hjalder“. Í bók frá 1651 skrivar *Jens Lauritzsøn Wolff*, at dreingir og gentur úr Føroyum, sum komin eru til Keypmannahavnar, eru vorðin „fornemste agtede og anseende folk og bestillinger betroet at forestå“.

Bæði *Tarnovius* (1669) og *Svabo* (1781) rósa fóroyingum fyri góðan kunnleika til lóginu, og báðumegin ár 1800 undraðust fremmandamenn í Føroyum (*Stanley, Mackenzie, Graba*) á tað høga mentanarstigið hjá fóroyingum. Í 1844 segði ein fyrrverandi danskur embætismaður í Føroyum á stættinginum í Roskilde, Niels Hunderup, at hin fóroyska almúgan „i åndelig henseende“ stóð hægri enn tann danska.

Tað, at Latínskúlin ikki var til í 1794, var eitt álvarsamt afturstig fyri möguleikarnar hjá fóroyingum at fáa hægri útbúgving og harvið fóroyskar embætismenn. Tað embætisveldi, sum stovnað varð stutt eftir (eftir at lögtingið varð niðurlagt í 1816), gjørðist fullkomiliga dansk og mátti í grundini fáa eitt aftursvar, sum bert kundi vera tjóðskaparligt, ið hvussu er sum frá leið.

Útbúgving við Latínskúlan var fyritreytin fyri tí upplýsta umhvørvi – fyri teirri „hámentan“, fyri at nýta orðið hjá Ernest Gellner – sum vaks fram í høvuðsstaðnum eftir um leið 1800 og fyri tí vaknandi og vaksandi

áhuga fyri fóroyskari mentan og fóroyskum máli, sum eyðekennir hetta umhvørvi. Eingin ivi kann vera um, at tjóðskaparrørslan seinni hevði røtur aftur til hetta samfølag av upplýstum monnum. (Bert at nevna nakrar: Jens Chr. Svabo, Jens Davidson, Johan Hendrik Schrøter, Jákup Nolsøe, Jón Guðmundsson Effersøe, H.C. Müller). Hetta umhvørvi var bæði fóroyskt og kosmopolitiskt í senn – við nógum sambandi úteftir.

Lívsverkið hjá Svabo skal ikki viðgerast her. Tó má bera til at halda, at aftur til hansara gongur byrjanin fyri uppskriving av fóroyskari tradítion og fóroyskum máli. Hann mundi vera íbirtarin av tí áhuga, sum árin eftir 1800 kom til sjóndar í fleiri verkum á fóroyskum – t.e. í teirri stavseting, Svabo sjálvur hevði evnað til eftir framburðinum. Tað var byrjanin til fóroyskt skriftmál. Stóran týdning hevði her eisini hitt danska „Oldskriftsselskab“, sum helt fóroyingum til.

Ikki minst er tann nógva kvæðauppskrivingin og endurfødingin av kvæðayrkingini tekin um vaksandi áhuga fyri tí serfóroyska – t.e. fyri fóroyskum tjóðskapi. Í teimum nýggju kvæðunum hoyrast ofta tjóðskaparlígar streingir, sum aftur boða frá, at nýggjar kenslur eru farnar at kvaklast. Sum ein heilt nýggjur „kategoriskur imperativur“ ljóðar krav frá einum fóroyskum studenti um, at allir landsmenn hansara, sum eiga „hjarta í lívinum“, eiga at læra seg at skriva fóroyskt.

XIV

Hetta er tó lættari sagt enn gjørt, so leingi einki regluskipað fóroyskt skriftmál var, og so leingi fóroyskt ikki var til sum málæruskipan. Tann týdningur, tað mentanarlíga umhvørvið í Havn hevði, kemur aftur til sjóndar í tí veruleika, at haðan kom skaparin

av skriftmálinum, *V.U. Hammershaimb*. Aftur at hesari bakgrund kom kennskapur og vinskapur við danskar og íslendskar tjóðskaparlígar mentamenn óg tíðarandin sum heild.

Við hansara stavseting fekk alt starv við fóroyskum máli eitt heilt nýtt grundarlag og nýggjar móguleikar. Og tá ið tað serliga var ansurin fyri móðurmálinum, sum bant teir tjóðskaparlígu fóroyingarnar saman, kann verk hansara í hesum sambandi illa metast ov høgt.

Tað var tó serliga í sambandi við royndirnar at stovna danskar skúlar í Føroyum, at Hammershaimb var komin alment fram. At sjálvt grundarlagið var ónýtiligt, gjørði allar tær stóru upplýsingaraætlanir, sum annars lógu í uppskotinum og lóginí frá 1845 („Provisorisk Reglement“), til einkis. Fyri upplýsingina í Føroyum var tað stórum skaði.

Tá ið skúlnar vórðu niðurlagdir aftur í 1854, vórðu krøvini til upplýsing minkað til „tilstrækkelig færdighed i læsning, samt fornøden religionskundskab“. Eftir 1872-lóginí vórðu tey aftur minkað til „den nødvendige undervisning“, meðan bíðað varð eftir kongligari fyriskipan, sum ikki kom fyrr enn í 1912.

Soleiðis bendir alt á, at tað almenna fóroyska upplýsingarstigið lækkaði í seinni helvt av 19. øld. Men samstundis vórðu stovnaðir meira krevjandi útbúgvingarmöguleikar: Realskúlin í Havn (1861) var hjá nógum gávuríkum dreingum byrjanin til eina hægri útbúgving uttanlands. Henda möguleika høvdu bert heilt fáir fóroyingar havt, síðan Latínskúlin varð niðurlagdur. Frá 1870 vórðu útbúnir lærarar við Færøernes Seminarium. Til ber at siga, at frá hesum báðum stovnum komu undangongumenn-inir í tjóðskaparrørsluni. Frá hesum donsku

skúlum – undirvísingarmálið var danskt, og fóroyskt var ikki til sum lærugrein – kom tann tjóðskaparlíga vekkingin meira sum eitt móttiltak enn sum ein eggjan. Eggjanin kom meira frá donskum háskúlahugganum, sum í 1899 tóku hold í Føroya Fólkaháskúla.

XV

Nú skal fyribils vendast eitt sindur aftur í tíðina. Hendingarnar í 1814, tá ið Noreg fór frá Danmark undir Svøríks kong, tykjast ikki hava vakt nakran sum helst ans í Føroyum. Hetta man koma av, at um tað mundið hevði leingi einki samband verið við Noreg. Storrri týdning fekk avtøka løgtingsins og stovnsettingin av fullkomnum donskum embætismannaveldi í Føroyum. Landið var nú eitt dansk amt – stýrt av nøkrum fáum donskum embætismonnum: amtmanni, prósti, fúta og sorinskrivara. Markið millum danskar „autoritetir“ og tað fóroyska fólkioð var vorðið sjónskari enn fyrr.

Skipanin av politiskum stovnum í Danmark frá 1830-árunum mátti bera í sær eina danska stóðu til teir etnisku minnilutarnar í ríkinum. Tá ið stættatingini vórðu stovnað, var eingin ivi um, at íslendingar og fóroyingar vóru ikki danir.

Íslendingum eydnaðist at fáa altingið endurreist – nú sum ráðgevandi stættating fyrí Ísland – í 1843, men ikki varð gjørt eftir fóroyskum umsóknum um ein stovn „lig det gamle lagting“. Tað eydnaðist eisini íslendingum at verða hildnir uttan fyrí grundlögina, men hon varð (í 1850) sett í gildi fyrí Føroyar, sum harvið gjørdust ein partur av teiri donsku politisku skipanini – við tí endurreista løgtinginum (1852) sum ráðgevandi amtsráði.

Kortini mátti luttøka í politiskum lívi – í løgtingsvalum og ríkisdagsvalum – skapa

nýggjar samskiftismøguleikar – og ið hvussu er tey fyrstu árini, meðan *Niels Winther* var hin fremsti fóroyski politikarin, tykist fóroyskur politikkur at hava staðið millum fóroyskt og danskt.

Niels Winther var fyrst og fremst demokratur – og í stríði við tær politisku leivdirnar frá einaveldinum. Men í sínari „Færøernes Oldtidshistorie“ (1857-75) avdúkar hann – sum annars helst ongantíð í politiska virksemi sínum setti fram tjóðskaparlíg krøv, t.d. um móðurmálsins rætt – at aftanfyri lógu eisini tjóðskaparligar kenslur.

Í innganginum til verkið sigur hann, at ætlanin við tí er, gjøgnum útbreiðslu av kunnleika til hendingar í fortíðini, at vekja „en national bevidsthed“ millum fóroyingar, tí bert harvið verða teir fórir fyrí at „bryde det ág, hvorunder de kun alt for længe havde sukket.“

XVI

Sum nevnt í fyrra parti hevur framkoman av fóroyskari tjóðskaparkenslu og -rørslu í einum útlagnum fóroyskum bólki (diaspora-bólki) í Keypmannahavn somu fyrityreytir og umstøður sum framkoman av nationalismuni hjá so nógum tjóðum. Fremmandakenslan („Fremdheitserlebnis“) hjá fóroyskum studentum í Keypmannahavn er at finna bæði í 17. og 18. øld (t.d. Tarnovius og Svabo). Í 1870-árunum vóru tó aðrar fyrityreytir: tann andliga bakgrundin í Føroyum, tað nýggja fóroyska samfelið, luttøka í politiskum lívi, ávirkan av íslendskari, danskari og norskari nationalismu, grundtvigianismu, skandinavismu og alment-europeiskum seinromantikki; seinni er eisini at finna ávirkan frá europeiskari radikalismu. Tær fóroysku samkomurnar, sum nú byrjaðu (tann fyrsta í 1876), og sum vórðu

skipaðar í „Føringafelag“ í 1881, eru prógvum ein kensluligan felagsskap, ið bygdi á felags mentanararv.

Framkoman av tjóðskaparkensluni í Føroyum seinast í 1880-árunum – sum breyt seg fram á „jólafundinum“ í 1888 og varð skipað í eimum „føroyskum“ Føringafelag í januar árið eftir – var ikki bert ein ávirkan, men eisini eitt prógv um, at rørslan hevði gróðarlíkindi í tí føroyska samfelagnum, sum tær stóru broytingarnar máttu gera opið fyri nýggjum hugsanum. Tær búsetingarligu eindirnar – bygdírnar – vóru minni avbyrgdar enn fyrr. Fríhandil og fiskiskapur høvdum bundið samfelagið meira saman, og samband millum fólk mátti vera nógy storrri enn fyrr. Sum fyritreyt fyri tjóðskaparrørsluni er neyðugt – í semju við *Karl Deutsch* – at taka kommunikatiónsfaktorin við; til hansara hoyrir eisini útgávan av „Dimmalætting“, sum gjørði tað möguligt at breiða tær nýggju hugsanirnar út. Sambært Hans Kohn var tíðin komin til skifti frá lokalpatriotismu til nationalismu (tjóðskaparrørslu).

XVII

Á *jólafundinum* í 1888 kom fram alt tað, sum leingi hevði kvaklast, bæði burtur og heima, og við „Føringafelag“ í Føroyum og blaðnum „Føringatíðindum“ varð farið til verka fyri greiðum hugsjónum: Fyrst og fremst at veita móðurmálinum betri sømdir í tí føroyska samfelagnum. Hóast alt klandur og alla ósemju, og hóast eingi formlig rættindi vóru vunnin, varð í 1900 hildið, at móðurmálið var bjargað undan teirri týning, sum mangur hevði stúrt fyri í 1870- og 80-árunum. Rørslan var farin sundur í tveir politiskar partar. Tað er vert at geva gætur, at bæði teir leiðandi sjálvtýrismenninir og

sambandsmenninir komu úr tjóðskaparrørsluni. Tann politiski munurin lá í, hvørjar avleiðingar hon skuldi fáa fyri viðurskifti millum Danmarkar og Føroya. Í söguligum samanhangi ber til at siga, at sambandsmenninir stúrdu fyri teimum politisku og fíggjarligu avleiðingunum av einari rørslu, sum teir hildu í longdini fór at gera bondini landanna millum leysari, men eisini fyri andligari avbyrging, um nýtslan av donskum máli skuldi minkast í mun til føroyskt. Teir voru til reiðar at ofra nakað av tí tjóðskaparlíga fyri at tryggja eina politiska og fíggjarliga skipan. Men teir kendu seg ikki fyri tað sum danir tjóðskaparlíga.

Sjálvtýrismenninir hildu tað vera náttúrligt, at tað tjóðskaparlíga stríð, sum nú ikki longur bert hevði eitt mentanarligt innihald, mátti gerast eitt politiskt stríð. Við bókini hjá *Jóannesi Paturssyni „Færøsk Politik“* hevði sjálvtýrisrørslan fingið sína skrá, og tá ið Sambandsflokkurin varð stovnaður í 1906, vóru tveir sjónskir partar í føroyskum politikki. Stóðan til „tilboðið“ hevði sett markið.

Tey nógvu árini eftir stóð tað politiska stríðið í Føroyum millum tey sjónarmið, sum tað kom til skarpskeringar um í 1906. Nakað nýtt hendir ikki fyrr enn við framkomuni av nýggjum politiskum flokkum – Javnaðarflokinum í 1925 (umboð á tingi 1928, stórvetur flokkur í 1936) og Vinnuflokinum í 1932. Tað sæst av tólonum, at hóast flestir leiðarar Javnaðarfloksins komu úr Sjálvtýrisflokkinum, so tók flokkurin fyrst og fremst atkvøður frá Sambandsflokinum. Ósemjan í Sjálvtýrisflokinum í 1930-árunum elvdi til stovnanina av Fólkaflokinum í 1940. Harvið vóru tey gomlu stirðnaðu hermótini í føroyskum politikki ikki so fóst longur.

XVIII

Hesin veruleiki fekk týdning, tá ið kríggjóð var komið. Hin gamla politiska skipanin virkaði ikki. Tann veruleiki, at føroyingar fyrir fyrstu ferð noyddust at stýra sær sjálvir, er helst bakgrundin fyrir tí stóra vøkstri, sum Fólkaflokkurin hevði krígsárimi – við bert einum manni í minniluta á tingi – skal helst síggjast í hesum lýsi. Í söguligum samanhangi man vera rættari at síggja henda vøkstur sum eina vaksandi undirtøku fyrir størri sjálvstýri enn sum eina rørslu av pengamonnum og kapitalistum. Til tess mundu kapitalistarnir vera ov fáir í Føroyum. (Annars varð hugsanin um stovnseting av sjálvstøðugum føroyskum ríki fyrstu ferð sett fram sum politisk skrá í 1925 av tí fámenta felagsskapinum „Móti loysing“ við Sverra Paturssyni á odda.) Hendingarnar í 1946, sum komu í hæddina við fólkatkvøðuna, benda á tað sama. Tað má bert ásannast, at veljararnir (t.e. meirilutin) vóru meira radikalir í tí tjóðskaparliga stríðnum enn flokkarnir. Tað tykist greitt frá keldunum, at eingin av flokkunum ynskti tað úrslit, ið kom – og hevði heldur ikki væntað tað.

Hvat ið rætt og hvat ið skeiwt var hevur einki við tað söguliga at gera. Tað skal sleppa at vera politiskt. Søguliga er støðan tann, at ein partur av føroyingum heldur, at føroyskur tjóðskapur ikki er ósambæriliger við eina støðu sum tjóðskaparligur minniluti í danska ríkinum, meðan ein annar partur ynskir meira ella fult sjálvstýri.

Har stendur tjóðskaparsprungurin í dag.

XIX

Vanligt er at síggja tjóðskaparrørslu (nationalismu) lýsta sum eitt borgaraligt fyribrigdi. Er hon tað, má vera til ein borgarastætt og aftan fyrir hana aftur ein ávis búskaparlig og

sosial gongd. Tað tykist trupult at fáa tað føroyska dømið at hóska inn í hetta samanhang. Tá ið tjóðskaparrørslan kom fram í Føroyum, vóru bert nakrar fáar ættir, sum við nøkrum rætti kundu nevnast ein borgarastætt, eitt „bourgeoisie“. Tað var heldur ikki ein kapitalistisk borgarastætt, sum frá aldaskiftinum, tá ið rørslan gjørðist politisk, styðjaði hana. Tann føroyska borgarastættin var fyrir ein part donsk ella hálvdansk; men eisini tann føroyski parturin tykist yvirhovur at hava verið ímóti sjálvstýrispolitikkinum. Hetta var reglan fram í 1930- og 1940-árin, tá ið partar av vinnulívinum vendu sær til sjálvstýrispolitikk – ið hvussu er fyrir ein part út frá eini kenslu av danskari líkasælu fyrir føroyskum búskapi og vinnulívi. Bøndurnir tykjast at hava verið í báðum pörtum. Tað politiska stríðið í agitatiónini stóð um atkvøðurnar frá fiskimonnum og teirra, t.e. atkvøðurnar hjá einum samfelagsbólki, sum ikki skuldi verið serliga tjóðskaparligur, um tjóðskaparrørsla og borgarastætt altið hoyra saman. Vøksturin hjá Tjóðveldisflokkinum í 1954 við stuðli frá fiskimanna- og arbeiðsmannaatkvøðum bendir eisini á, at tjóðskaparrørslan í Føroyum ið hvussu er neyvan kann lýsast sum eitt borgaraligt fyribrigdi. Størri týdning má tann politiska tradition, sum tíðliga í tíðini varð løgd av politiskum persónum í ávísum valdømum, hava. Stovnan av nýggjum flokkum gjørði sjáldan broytting í hetta mynstur. Eisini viðvíkjandi sundurbýting í stig kann vera trupult at bera tað føroyska dømið saman við dømi aðrastaðni. Tað ber helst til at rokna við tveimum stigum, við 1906 sum marki (eitt mentanarligt og eitt politiskt tíðarskeið). Kanska ber betur til – sum Miroslav Hroch – at rokna við trimum stigum: einum mentanarlígum fram til 1901/06, einum við politiskari agitatión

fram til 1940/46 og einum frá 1946/48, tá ið spurningurin um fult sjálvræði, t.e. stovnseting av sjálvstóðugum féroyskum ríki – ella ikki var hóvuðsmálið í féroyskum politikki. Kortini hevur ikki eydnast í kendum fremmandum bókmentum um tjóðskaparrørslu at finna dömi um, at ein tjóð fyrst tekur avgerð um sjálvstýri ella loysing frá

þórum landi og vendir aftur til minni enn tað. Hetta afturlopið, hetta „relaptiska“ stigið, er eftir öllum at döma eitt serligt fóroyiskt fyribrigdi og er ikki tað, sum ein tjóðskaparlig rørsla vanliga endar við.

Men framtíðina eiga profetarnir – ikki søgufrødingarnir.

Bókmentir

Bókmentalista niðanfyri yvir prentaðar heimildir er avmarkaður til tær bókmentir, sum nýttar hava verið í tilevningini av hesari ritgerð (1987). Rithovundurin hevur seinni skrivað ritgerðir um lík evni á fremmandum málum (donskum og enskum), har eisini er víst til nýggjari bókmentir. Tær eru allar undir útgávu.

Benedict Anderson: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London 1986.

Dánjal P. Dánjalsson á Ryggi: Tjóðfundarleiðin. Keypmannahavn 1945.

Jóannes Dalsgaard: De færøske partier og deres stilling til Færøernes stilling i kongeriget. 1972. Óprentað.

Glen St. Barclay: Revolutions of Our Time. 20th Century Nationalism. New York. Washington 1972.

J. Begtrup: Nogle Oplysninger til nærmere Kundskab om Færøerne. Kjøbenhavn 1809.

Hans J. Debes: Nú er tann stundin... Tjóðskaparrørsla og sjálvstýrispolitikkur til 1906. Við søguligum baksýni. Tórshavn 1982.

- *Tjóðskaparrørslan og Føringafelagstíðin. Innangangur til 1969-útg. av Føringatíðindum.*
- *Fóroya soga III.* Undir útgávu.
- *Fóroyskur politikkur 1901-1906.* Árbók Fóroya Fólkaháskúlafelags 1974-1975.

- *Fóroya politiska soga 1848-1906. 1988.* Undir útgávu.

- *Keldur til Fóroya søgu 1879-1906. 1988.* Undir útgávu.

- *Fólkaatkvøðan 14. september 1946. 14. September 14/9 1986.*

- *Some Historical Reflections on Similarities and Dissimilarities in the Relations between the Faroes and Shetland.* 1985. Óprentað.

- *Fóroyar og Noreg.* 1985. Óprentað.

- *Islandsk indflydelse på den færøske nationalbevægelse.* 1986. Óprentað.

Hans Jacobsen Debes: Sandfærdig og tydelig Beskrivelse om Agerdyrkningen og Korn Avlingen på Fær-Øerne. Til Billig Eftertanke fremlagt Af En Patriot. Kjøbenhavn 1763.

Lucas Jacobsøn Debes: Færoæ & Færoa Reserrata. Kjøbenhavn 1673.

Karl W. Deutsch: Nationalism and Social Communication. New York 1966.

Diplomatarium Færoense. Útg. J. Jakobsen.

Peder Claussøn Friis: Norriges oc omliggende Øers sandfærdige Bescriuelse. Kjøbenhavn 1632.

- *Fóroyskt lógsavn.* Útg. Edw. Mitens. Tórshavn 1953.

Bragi Guðmundsson & Gunnar Karlsson: Uppruni nútímans. Íslandssaga frá öndverðri 19. öld til síðari hluta 20. aldar. Reykjavík 1988.

Finn Gad: Grønland. København 1984.

- Ernest Gellner:* Nations and Nationalism. Oxford 1984.
- C.J. Grabau:* Tagebuch geführt auf einer Reise nach Färö im Jahre 1828. Hamburg 1830. Først utg v. Eyðun Winther. Torshavn 1987.
- Hárald Guðafoss:* Mellan kung och allmoge – ambetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island. Stockholm 1985.
- R.D. Grillo (ed.):* "Nation" and "State" in Europe. Anthropological Perspectives. London, New York 1980.
- Kirsten Harder:* De danske-færøske forhold 1945-48. Odense 1979.
- Carlton J.H. Hayes:* Essays on Nationalism. New York 1926.
- E.J. Hobsbawm:* The Age of Revolution. London 1973.
- Miroslav Hroch:* Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Prag 1968.
- Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge/London, New York 1985.
- Niels Hundrup:* Stændertidende for Østjernene 1844, 2: 27-30.
- M.A. Jacobsen:* Urbokmentasøgu okkara. Tórshavn 1921-1974.
- G. Japsen:* Betragninger over den danske bevarigelse i Sydslesvig. Sønderjyske Arbøger 1973.
- Jóan P. Joensen:* Færøske slæppiskere. Tórshavn 1975.
- Fiskafolk. Tórshavn 1982.
- Elie Kedourie:* Nationalism. London 1985.
- Aira Kemiläinen:* Nationalism. Problems Concerning the Concept and Classification. Studia Historica Jyväskylänsia III. 1964.
- The Idea of Nationalism. Scandinavian Journal of History 9:1. 1984.
- Nation, Nationality (Volkstum) and the Factors of National Consciousness in Modern Europe. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 2. 1985.
- Nationality and Nationalism in Italy and Finland from the Mid-19th Century to 1918. Societas Historica Finlandiae. Studia Historica 16. Helsinki 1984.
- Hans Kohn:* The Idea of Nationalism. New York 1961.
- The Age of Nationalism. The First Era of Global History. New York, London 1962.
- Nationalism. Its Meaning and History. New York, London 1965.
- Frægtingstidende. Tillæg. Overordentlig Samling 1906.
- Colin Legum:* Panafrikanismen. Oslo 1966.
- Frægtingstíðindi 1945. Skjøl frá sendinevnd Føroya Løgtings til samráðingar í Keypmannahavn januar-mars 1946.
- Løgtingstíðindi 1946.
- G.S. Mackenzie* (dansk útg./ Lyngbye og Forchhammer): Kort Efterretning om Færøerne. København 1822.
- Chr. Matras:* Færøsk sprog. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 5. 1981.
- Málið. Føroyar 2. København 1958.
- Nókur mentafólk. Tórshavn 1973.
- P.J.M. McEwan & C.B. Sutcliffe (ed.):* The Study of Africa.
- J. Coleman:* Nationalism in Tropical Africa; R.I.
- Rotberg:* The Rise of African Nationalism: The Case of East and Central Africa. London 1967.
- K.R. Minogue:* Nationalism. London 1967.
- Knut Mykland:* Kampen om Norge. Cappelens Norges historie 9. 1978.
- Nationale og etniske minoriteter i Norden i 1800- og 1900-tallet. Rapporter til den XX nordiske

- historikerkongres i Reykjavík 1987. Bd. II (*red. Gunnar Karlsson*):
- Sven Tägil*: Vad konstituerar en etnisk/nationell minoritet?
- Gunnar Karlsson & Hans Jacob Debes*: Island – Færøerne – Grønland.
- Lorenz Rerup*: Nationale mindretal i Sønderjylland/Slesvig.
- Einar Niemi & Helge Salvesen*: Samene og kvenene/finnene i minoritetspolitisk perspektiv.
- Matti Klinge*: Finska, svenska – majoritet, minoritet.
- Max Engman & Harald Runblom*: Invandrare i Norden efter 1850.
- Erlendur Patursson*: Føroysk stjórnarmál. Tórshavn 1945.
- Fiskiveiði – fiskimenn I. Tórshavn 1961.
- Jóannes Patursson*: Færøsk Politik. København 1903.
- Tættir úr Kirkjubøar sögu. Tórshavn 1966.
- Sverre Patursson*: Móti loysing. Tórshavn 1925.
- Thorstein Petersen*: Frágreiðingar og skjöl frá stjórnarmálinum á Føroya Løgtingi. Tórshavn 1946.
- Stein Rokkan* (ed. B. Hagtvet): Stat, nasjon, klasse. Oslo 1987.
- Alf Ross*: Dansk Statsforfatningsret 2. København 1966.
- J.H. Scrøter*: Om den Latinske Skole i Thorshavn paa Færøerne: Om dens Henslumren og langvarige Lethargie! Er den nedlagt? Nyt Archiv for Psykologi, Historie, Literatur og Kunst. 8. og 9. Hefte, som er III B. I og II og IL. Samlet og udgivet ved Niels Christian Høst, Overkrigskommisair. København 1830.
- Annfinnur Skaale*: De færøske partiers stilling til spørgsmålet om Færøernes styrelsesordning. Óprentað.
- Jørgen Steinung*: Fra Amt til Hjemmestyre. København 1948.
- Stændertidende for Østifterne 1844, 1.
- J.C. Svabo*: Indberetninger fra en Reise i Færø 1781 og 1782. Útg. N. Djurhuus. København 1958, 1976.
- Dictionarium Færoense. 1: Ordbogen. 2: Indledning og registre. Útg. Chr. Matras. København 1970.
- Th. Tarnovius*: Ferøers Beskrifvelser. 1669. Útg. Håkon Hamre. København 1950.
- John F. West*: Faroe. The Emergence of a Nation. London. New York 1972.
- (ed.): The Stanley Expedition I-III. Tórshavn 1975.
 - The History of the Faroe Islands. Vol. I: 1709-1723. København 1985.
- Niels Winther*: Et embedsaristokratisk Udkast til en Communallov for Færøerne, angrebet med stadigt Hensyn til Grundloven og Localiteterne. København 1850.
- Færinger tidende 1-9. Tórshavn 1852. 1985. Inng. Sv. Egholm.
 - Færøernes Oldtidshistorie. København 1875. Tórshavn 1985. Inng. Hans J. Debes.
 - Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folketinget 1851-1857.
- Jonathan Wylie*: The Faroe Islands. Interpretations of History. University Press of Kentucky 1987.
- Øyvind Østerud*: Nasjonenes selvbestemmelse. Oslo 1984.
- Heimir Þorleifsson*: Frá einveldi til lýðveldis. Íslandssaga eftir 1830. Reykjavík 1973.

Summary

The preceding article has been presented as an attempt at giving an outline of the development of nationalism as an international historical phenomenon and as a subject of historical research, illustrated by references to international scientific approaches and results. (Up to 1986 when it was concluded. The author has later dealt with the subject in other editions). Secondly, an effort has been made to place the Faroese nationalist „example“ in a larger historical context, trying to make out what might have been unique and what can be considered general in the Faroese development.

It is important for the author to point out, as shown in the Faroese example, that it is difficult to present and to give reasons for universal models for the preconditions, the development, the organisation and the ultimate political outcome of a nationalist

rising. The question is also put whether the forming of a state is always the logical conclusion of the awakening of a national sentiment in an ethnic group. In the Faroese example no Faroese never doubted his ethnicity and nationality.

But the outcome of the nationalist movement, organized in 1881 among Faroese students in Copenhagen and in 1889 in a massive movement in the Faroe Islands, did not result in the establishing of an independent Faroese state. Even if there was an electoral majority for that solution in a plebiscite in 1946, two years later another electoral majority accepted a political status for the Faroe Islands as „a self-governing community within the Kingdom of Denmark“. This is still the outer constitutional status of the Faroe Islands, although a tendency towards extended self-government is evident.

Hans Jacob Debes
Fróðskaparsetur Føroya
Søguvísindadeildin
Dvørgastígi 1
FR-100 Tórshavn